

СУДОВА СИСТЕМА В УКРАЇНІ

УДК 347.97/.99

До питання тлумачення поняття «судова система»**О. З. Хотинська-Нор,**кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних і кримінальних справ

Проаналізовано підходи у доктрині та законодавстві до тлумачення терміна «судова система». На основі загальної теорії систем викладено авторське розуміння змісту цього поняття, яке пропонується використовувати в здійсненні судової реформи в Україні.

Ключові слова: суд, судова система, судоустрій, судова реформа.

Хотинская-Нор О.З. К вопросу толкования понятия «судебная система»

Проанализированы подходы в науке и законодательстве к определению понятия «судебная система». На основе общей теории систем изложено авторское понимание этого понятия, которое предлагается использовать в проведении судебной реформы в Украине.

Ключевые слова: суд, судебная система, судоустройство, судебная реформа.

Khotynska-Nor Oksana. About interpretation of “justice system” term

The article contains analysis of current scientific and legislation methods of definition of «justice system» term. Based on this, taking to account the science experience of general system theory, it explains the author's understanding of term researching and it is proposed to use it in further process of implementing justice reform in Ukraine.

Key words: court, justice system, judicial administration, justice reform

Актуальність проблем дієвої судової влади обумовлена тим першочерговим завданням, яке покладається на неї у правовій державі, – захистом прав громадян. Створити таку судову владу в Україні є завданням судової реформи, яка вже досить довго триває та етапи якої були не завжди логічними й послідовними, а іноді й дуже суперечливими. Безумовно, успіх реформи залежить від багатьох факторів, проте насамперед – від наукового обґрунтування кроків, що здійснюються, та результатів реформи. Чільне місце у цьому процесі посідає наукове визначення понятійно-категоріального апарату, яким оперує інститут судової влади, оскільки це є визначальним насамперед для практики законотворення як основи розвитку будь-якого інституту державної влади.

Прийнято вважати, що організаційно судова влада втілюється у судовій системі. Однак на законодавчому рівні та у доктрині єдиного розуміння поняття

«судова система» немає. Як і судова влада, судова система зовсім не вписана у розділі «Правосуддя» Конституції України і тільки аналітичним шляхом можна сформулювати основні доктринальні положення щодо її формування, розвитку та функціонування як відносно виокремленої підсистеми у структурі правової системи України¹. Здебільшого це поняття ототожнюють із сукупністю ієрархічно вибудованих судів. Однак в умовах подальшого реформування судової влади та побудови справді правової держави зазначена дефініція значно збагатилася та стала ширше, а тому існує необхідність її уточнення.

Теоретичною основою досліджуваного питання склали праці таких відомих учених як В. І. Андрейцев, А. Ф. Ізваріна, В. М. Лебедев, Н. А. Колоколов, Р. О. Куйбіда, Л. М. Москвич, В. І. Назаров, В. Т. Нор, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк та інші.

Як зазначає В.І. Назаров, погляди дослідників на поняття «судова система» залежать від того, які риси або особливості судової системи розглядаються як першорядні. Він же визначає судову систему як систему спеціальних державних органів – судів, які є носіями судової влади, створені для задоволення потреби у розгляді та вирішенні правових спорів, мають загальні завдання, принципи організації й діяльності, відповідають рівню соціально-економічного розвитку суспільства².

Такий підхід до визначення судової системи як сукупності судів домінує у науковому середовищі³ та використовується у законодавстві. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Відтак суд визнається єдиним елементом судової системи. Але чи відповідає таке сприйняття досліджуваного поняття умовам сьогодення?

На думку Л. М. Москвич, недоліком такого підходу є врахування лише внутрішньої структури в організаційно-функціональному аспекті. За таких умов зазначену категорію слід замінити на «система судів», оскільки вона точніше характеризує елементи системи як сукупності організацій, що виконують передбачені законом функції. Судова система не повинна зводитися лише до сукупності всіх судів. Тому такий підхід Л. М. Москвич вважає надто вузьким, оскільки пов'язує з поняттям «система» лише ті утворення, які безпосередньо здійснюють судово-владну діяльність, залишаючи поза увагою саму діяльність, а також органи та осіб, які безпосередньо забезпечують виконання функцій системи – органи суддівського самоврядування, судового управління, суддівський корпус тощо⁴. Ми цілком підтримуємо таку позицію.

Наведене вище розуміння поняття «судова система» та її елементів домінує у науковому середовищі, однак існують й інші погляди на зміст даної дефініції.

¹ Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрейцев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 15.

² Назаров В.І. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук / В.І. Назаров. – Х., 2011. – С. 11.

³ Лебедев В. М. Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития / Лебедев В.М. – СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, юридический факультет, 2001; Издательство «Лань», 2001. – С. 216.

⁴ Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія / Москвич Л.М. – Х.: Видавництво «ФІНН», 2011. – С. 31.

Так, А.В. Нікітіна вважає, що до складу судової системи входять: принципи організації судової системи; органи управління судовою системою; органи суддівської спільноти; суддівський корпус у широкому розумінні, який складається із суддів як носіїв судової влади, суддів у відставці, народних засідателів; сукупність різних зв'язків та відносин між даними елементами⁵. Підтримуючи таку позицію, А.В. Малько, Д.С. Семикін, О.В. Люкіна додатково пропонують визнати елементами судової системи судове право, суддівське право та правову культуру⁶.

Різні погляди на зміст досліджуваного поняття можна співвіднести як тлумачення дефініції «судова система» у вузькому та широкому розумінні. На нашу думку, це зумовлено насамперед тим, що у філософії та в загальній теорії систем існує декілька десятків визначень поняття «система» залежно від контексту, сфери знань та мети дослідження. Основний фактор, який впливає на визначення, полягає у тому, що у використанні поняття «система» існує дуалізм: з одного боку, воно використовується для визначення об'єктивних феноменів, а з іншого – як метод вивчення та представлення феноменів, тобто як суб'єктивна модель реальності⁷. Прикладом першого є визначення системи як сукупності елементів, які перебувають у певних зв'язках один з одним та середовищем. Прикладом другого є визначення системи як комбінації елементів у їх взаємодії, організованих для досягнення однієї чи декількох поставлених цілей.

Вивчаючи еволюцію поняття системи, Є.Б. Агошкова та Б.В. Ахлібінінський причину суперечливості та множинності визначень терміна «система» вбачають у тому, що одні автори розробляють його в онтологічному значенні, другі – в гносеологічному, причому в різних аспектах гносеології, а треті – в методологічному. Вказані науковці цілком обґрунтовано доводять, що на різних епістемологічних рівнях формальне уявлення різне, що й породжує множини визначень системи. Тому різні системні концепції не слід протиставляти, вони лише розкривають нові аспекти поняття «система», тим самим набуваючи евристичної цінності⁸.

Екстраполюючи зазначений підхід у сферу нашого дослідження, ми побачимо, що наведені нами вище тлумачення поняття судової системи не суперечать один одному, а лише розкривають його зміст на різних рівнях наукового пізнання.

Однак існує думка, згідно з якою термін «судова система» є надбанням тоталітарного радянського режиму й нині втратив актуальність та еволюціонував у ширше поняття «судоустрій». Водночас судоустрій, за визначенням М.А. Фоміної, являє собою сукупність норм, які визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів та прирів-

⁵ *Никитина А. В.* Единство судебной системы Российской Федерации (конституционно-правовое исследование) : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / А.В. Никитина. – Омск, 2006. – С. 16.

⁶ *Малько А. В.* Судебное право как важнейший элемент судебной системы / А. В. Малько, Д. С. Семикин, О. В. Люкина // Российская юстиция. – 2010. – № 3. – С. 3.

⁷ *Кориков А. М.* Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / А. М. Кориков, С. Н. Павлов. – Томск : Томск. гос. ун-т систем управления и радиоэлектроники, 2008. – 264 с.

⁸ *Агошкова Е. Б.* Эволюция понятия системы / Е. Б. Агошкова, Б. В. Ахлибининский // Вопросы философии. – 1998. – № 7. – С. 170–179.

няних до них органів (третейські суди, арбітражі), а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи⁹.

Погоджуючись лише з тезою про еволюцію досліджуваної дефініції, підтримати цю точку зору не можна. По-перше, ідея відмови від використання словосполучення «судова система» неприйнятна, адже вчені та законодавець, на нашу думку, повинні оперувати з термінами, які стали загальноживаними в теорії та практиці, а також враховувати спеціальне значення тих чи інших слів. Як зазначає А.В. Пошивайлова, наукові поняття – це засіб усвідомлення дійсності, база, на ґрунті якої здійснюється процес розвитку науки і практики. До них необхідно ставитися з особливою обережністю, вживати лише відповідно до їх істинного значення¹⁰. По-друге, термін «судоустрій» визначається також різними авторами по-різному, а отже, не має сталого характеру. Тому проаналізувати еволюцію поняття «судова система» в «судоустрій», а отже, аргументувати відповідні висновки неможливо.

Найчастіше судоустрій тлумачиться як: 1) сукупність норм, які визначають завдання, принципи організації та діяльності, структуру і компетенцію судів; 2) система судових установ (судова система)¹¹. Або як навчальна дисципліна, об'єктом вивчення якої є організація і структура судів, що входять в судову систему держави, та органи, які сприяють їх діяльності, а також інші суди, що знаходяться на території держави¹².

У науковій літературі термін «судоустрій» критикувався В.М. Савицьким з тієї позиції, що для навчальної дисципліни, в центрі якої повинна бути інформація про організацію суду, більш прийнятна назва «судова влада»¹³. Однак, пише М.І. Клеандров, це стосується навчальної дисципліни (але і тут можна посперечатися, бо при такій назві акцент потрібно робити на формах і методах реалізації судами своїх повноважень), а для наукової проблеми фундаментом може слугувати, зокрема, номенклатура наукових спеціальностей¹⁴.

Етимологічно термін «судоустрій» має дві складові: прикметник судовий, який походить від слова «суд», та іменник устрій, який, у свою чергу, тлумачиться як встановлений суспільний порядок, система організації чого-небудь; лад¹⁵. Тому вважаємо некоректним тлумачення терміна «судоустрій» як сукупності норм. Тим більше, що на рівні доктрини сукупність норм права і принципів традиційно становить систему права. Зазначену дефініцію логічно розгляда-

⁹ Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій» / М. А. Фоміна // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 68.

¹⁰ Пошивайлова А. В. Место административной юстиции в правовой материи / А. В. Пошивайлова // Право и политика. – 2004. – № 1. – С. 48 – 64.

¹¹ Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Либідь, 2003. – С. 266.

¹² Бибило В.Н. Судоустройство : учебник / Бибило В.Н.. – Минск : Издательство «Право и экономика», 2001. – С. 7.

¹³ Савицкий В. М. Организация судебной власти в Российской Федерации : учебн. пособ. для вузов / Савицкий В.М. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – С. 2 – 8.

¹⁴ Клеандров М. И. Очерки российского судопроизводства: Проблемы настоящего и будущее / Клеандров М.И. – Новосибирск : Наука. Сиб. предприятие РАН, 1998. – С. 4.

¹⁵ Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inmo.org.ua/sum.html>

ти у двох аспектах: з точки зору устрою суду – тоді йтиметься про внутрішню організацію суду як органу державної влади, і з точки зору устрою судів. В останньому випадку йтиметься про організацію (побудову) судової системи у її вузькому розумінні.

Повертаючись до тлумачення поняття «судова система» у вузькому значенні, варто вести мову не про систему судів із притаманними їй зв'язками та властивостями, а про систему судових органів. Ми не розглядаємо системоутворюючі ознаки та властивості, які розроблені вченими¹⁶, аби акцентувати увагу на суб'єктному складі системи.

Чому саме судові органи, а не лише суди утворюють судову систему? Якщо підійти до визначення судових органів як таких, що здійснюють судову функцію держави (судову владу), то цілком очевидно, що такі органи, як Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України, реалізуючи повноваження щодо забезпечення (кадрового, організаційного, фінансового тощо) функціонування судів, є невід'ємними складовими єдиної системи, оскільки від них напряму залежить здійснення судами їх виключного повноваження – правосуддя.

Констатуючи наявність у судово-правовій системі України низки «обслуговуючих», «інфраструктурних» органів держави та різних, у тому числі самоврядних інституцій, на які покладаються не судово-владні, а допоміжні повноваження, В.І. Андрейцев говорить про формування системи органів юстиції, спираючись на тлумачення терміна «юстиція» як категорії, яка вказує на всю сукупність судових установ, їх діяльність щодо здійснення правосуддя, включаючи судове відомство. При цьому її логічною складовою автор вважає Міністерство юстиції України¹⁷.

Однак ми поділяємо думку А.О. Селіванова: у розділі VIII Конституції України закріплено дві форми організації судової влади – судовий лад і судовий устрій. Тільки безпосередні суб'єкти судової системи (всі суди) утворюють судовий устрій, переконаний учений, решта суб'єктів вказують на судовий лад¹⁸.

Вважаємо, що саме така концепція заслуговує на увагу, оскільки найбільш точно відображає зміст аналізованих понять і дає змогу уникнути їх підміни, що має неабияке значення для практики законотворення. Використовуючи її, ми можемо стверджувати, що в Україні судова система, з точки зору її суб'єктного складу (у вузькому її розумінні), складається з двох підсистем: судоустрою, який визначає організацію судів, та судового ладу, який визначає організацію судових органів із забезпечувальними функціями, до яких на даний момент належать Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України та Національна школа суддів України.

У широкому розумінні судова система – це цілісний комплекс правових інституцій, в яких дістає прояв судова влада, та їх зв'язків. За такого підходу її

¹⁶ Москвич Л. Гносеологічні ознаки судової системи. // Л. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 10/2010. – № 4. – С. 250–256.

¹⁷ Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування / В. І. Андрейцев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 21–22.

¹⁸ Селіванов А. Реформування конституційних засад організації судової влади в Україні / А. Селіванов // Право України. – 2003. – № 7. – С. 14.

елементами є принципи організації судової системи, суддівський корпус, судове самоврядування, судове право, прокуратура та адвокатура.

Віднесення останніх до судової системи має дискусійний характер. Однак ми підтримуємо позицію С. В. Прилуцького: філософсько-правова природа «право-суддя» триєдина. Вона становить взаємозв'язок (боротьбу та єдність) обвинувачення, захисту й остаточного судження (рішення) та виражається у логічній формулі (теза антитеза = синтез, або ж обвинувачення захист = судження/рішення/). Відсутність, ігнорування, поглинання або підміна одного з елементів, унеможливило механізм об'єктивного та неупередженого судження. Тим самим змагальна природа судочинства створює умови та правила, за яких активна діяльність з обвинувачення та захисту делегується сторонам процесу – прокурору (потерпілому) та захиснику (обвинуваченому). Суд, прокуратура, адвокатура виступають самостійними інститутами правосуддя, з окремими (самостійними) процесуальними функціями, але наближеними чи уніфікованими принципами та гармонізованим статусом. Судова влада «оживає» лише у процесі судочинства, коли в дію вступають усі її основні учасники. У системі змагального судочинства самі по собі судді, суди, судова система в цілому є «безсилими» і не в змозі здійснювати судову владу¹⁹. І хоча інституціям прокуратури та адвокатури притаманний певний антагонізм, зумовлений, зокрема, їх правовою природою (перша уособлюється в органах державної влади, друга – недержавним самоврядним інститутом), у своєму взаємозв'язку, здійснюючи функції обвинувачення та захисту, вони забезпечують реалізацію судової влади.

Отже, викладене вище розуміння судової системи дасть можливість поставити крапку в дискусії щодо місця прокуратури в механізмі поділу влади та може стати підґрунтям для подальшого реформування вітчизняної системи судів, прокуратури та адвокатури, яке повинно відбуватися комплексно. І початком цього процесу повинно стати внесення відповідних змін до Конституції України. Наприклад, як запропонував В.І. Андрейцев, шляхом консолідації її відповідних норм у єдиному розділі «Судова система України».

УДК 347.97

Помічник судді суду загальної юрисдикції: шляхи удосконалення правового статусу

О. М. Радченко,

керівник апарату Апеляційного суду міста Києва

Розкривається неузгодженість нормативно-правової бази, що визначає правовий статус помічників судів судів загальної юрисдикції. Автор, базуючись на досвіді роботи Апеляційного суду міста Києва, обґрунтовує власне бачення ролі й місця помічника судді у судовій системі України.

Ключові слова: суддя, помічник судді, правовий статус, судова система, судоустрій.

¹⁹ Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава) : монографія / Прилуцький С.В. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 289–290.